

Олександр КУРОЧКІН

КАЛЕНДАРНІ ЗВИЧАЇ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ НА УКРАЇНСЬКО- МОЛДАВСЬКОМУ ПОРУБІЖЖІ

З числа свят зимового циклу у наш час в молдаван і українців почасти зберегли своє обрядове значення лише головні: Різдво, Новий рік, Водохрещі. До таких важливих у минулому селянський свят, як день Дмитра (вважався початком зими у молдаван), день Пилипа (знаменував початок різдвяного посту), день Катерини, Варвари, Миколи та інших, за рідким винятком, вже не прив'язані спеціальні обряди. Навіть серед віруючих багато тих, хто не додержує церковні пости, обов'язкові колись релігійні заборони й обмеження.

На терені українсько-молдавських етнічних контактів до 1950-х рр. зберігався такий елемент традиційного селянського побуту як молодіжні зібрання. Українські *вечорниці*, *досвітки*, молдавські *шузетоаре*, *ла фуркэ* проходили з листопада до березня, тобто у період коли припинялися польові сільськогосподарські роботи. Особливою популярністю у молоді користувалося свято Андрія (13 грудня за новим стилем), в якому вбачали своєрідну генеральну репетицію перед святками. У молдаван андріївські *шеззотоаре* мають свою специфічну назву – *устурой* (часник) або *пззі устуроюл* (стерегти часник). За традицією в цей день зібрання молоді супроводжувалися різноманітними ворожіннями, в яких домінував мотив кохання й майбутнього шлюбу. Магічний зміст цих ворожінь вже давно зник, і вони сприймалися виконавцями як жартівлива гра, розвага.

Етнодиференціюючим моментом андріївського свята можна вважати обрядову гру *каліта*. Спеціально для неї випікали один чи кілька (відповідно до числа дівчат) коржів. Виготовлений з пшеничного, житнього або кукурудзяного борошна на воді, принесений з колодязя у роті (так звана непочата вода), корж-каліту обмащували медом і прикрашали цукерками та фруктами. Його підвішували на мотузці до центральної балки хати – сволока. Хлопці, а іноді й дівчата по черзі намагалися вкусити корж, під'їжджаючи до нього немов верхи на коцюбі. Тим, кому це вдавалося, пророкували близьке весілля¹.

Розповсюджена на всій Правобережній Україні обрядова гра калита у молдаван зареєстрована спорадично і лише в зоні їх змішаного розселення з українцями: молдавські аналоги калити, як правило,

більш трансформовані у порівнянні з класичним ритуалом. Так, у с. Надрічне (Тарутинський район Одеської області) замість прісного коржа використовували плачину, в грі брали участь лише дівчата. В деяких селах калита відома у молдаван під загальною назвою *турте*. Таким чином, можна вважати, що розглянутий обряд з'явився у молдаван під безпосереднім впливом українців.

У наші дні в сільській місцевості України і Молдови ще побутують редуковані форми різдвяного колядування. Втративши колишнє релігійно-магічне значення, обряд почасти виконує релігійно-інтегративні функції, перетворившись на розвагу для дітей та дорослих. Тексти так званих євангельських та побутових (позацерковних) колядок постійно скорочуються, у більш-менш повному обсязі їх пам'ятають лише представники старшого покоління. Значно швидше, ніж пісенна частина обряду виходить з ужитку саме ритуальне дійство. Щоправда, в останнє десятиліття на хвилі «національно-релігійного ренесансу» стала помітною й зворотна тенденція до відродження традиційної календарної обрядовості, зокрема колядування.

Для українців і молдаван характерні новорічні обходи з виконанням спеціальних обрядових пісень. В українців це щедрівки, у молдаван – **хэітура**, **плугул**, **урэтура** та інші. Поздоровчі та величальні мотиви цих пісень дають підстави говорити про їх первісний магічний, заклинальний сенс. Їх зближує спільна сільськогосподарська тематика, поетизація праці хлібороба, намагання вплинути на майбутній врожай. Моменти історико-культурної спільності виявляються і в самому ритуальному дійстві.

Тісні і тривалі взаємозв'язки молдавського та українського населення помітно вплинули на новорічні традиції в етноконтактній зоні. Тут утворився ряд перехідних, гібридних обрядових форм. До них можна, наприклад, віднести щедрування з *бухаєм* (пустий бочонок, обтягнутий шкірою, за допомогою якого імітували ревіння бика), невідоме в інших регіонах України. На думку музикознавців, з молдавської хэітури в українську щедрівку на прикордонні потрапив й інший елемент, а саме удари дзвіночка. Іноетнічним впливом підвладний не лише музично-ритмісний компонент новорічного фольклору, але й поетична стилістика.

Відомо, що в минулому в українців і росіян, як і у східних романців, були розповсюджені новорічні звичаї, обов'язковим атрибутом яких був плуг. За свідченням Я.Ф. Головацького, що припадає на 70-ті рр. XIX століття, у Бережанському, Чортківському, Станіславському і Коломиїському повітах ряджені щедрівники волочили за собою плуг або частину його. «Буває, – пише дослідник, – що парубки вносять у хату і самі чепіги, показуючи, ніби орють ниву, і, приспівуючи, сіють

хлібні зерна»². Первісний магічний зміст цієї символічної оранки – сівби, напевно, полягав у тому, щоб стимулювати продуктивну силу землі перед початком нового сільськогосподарського року.

Ритуал зимової оранки, який виконувався зі справжніми биками (кілька пар) і плугом або з їх символічними заміниками і супроводжувався декламацією традиційних текстів аграрного характеру, донедавна стійко дотримувався в побуті східних романців³. У зонах етнічного кордону з ними серед українців поширені так звані «плужні щедрівки», близькі до колядок типу «*plugusor*» або «*plugurel*». Зокрема, в українському селі Ведмежа (Бричанський район Молдови) ще й сьогодні, обходячи на Новий рік хати, парубки співають:

*Ходе плужок попід лужок
З чотирма рогами, золотими рогами.
Гей, гей, гей...*

Г.К. Бостан, який спеціально досліджував проблеми взаємодії пісень типу «Плугушаре» з аналогічними українськими щедрівками в зоні Прикарпаття, дійшов висновку, що хоча останні збагатилися деякими новими елементами змісту й поетики в результаті тривалого контакту з молдавськими ораціями, але сюжетна основа їх розвивалася самостійно⁴.

Оригінальний підтип українських плужних пісень, які супроводжували новорічні обходи, становлять щедрівки з мотивом – «оранки звірами». Вони також локалізуються в етноконтактній зоні українців зі східними романцями. Даний обрядовий субстрат яскраво характеризує поетичний текст, записаний у 1904 р. в селі Ревна Чернівецького повіту:

*Гей! Гей! Ци спиш, ци чуєш, пане господарю!
Прийшли коло твої хати орати.
Гей! Гей! Дві синиці в колісниці,
Два ведмеді у переді,
Дві куриці в ярмулі.
Гей! Гей! Кілька в пана господаря
На підпіччю вугликів,
Тільки в пана господаря
На столі рубликів.
Гей! Гей!...⁵*

Перед нами, власне, не пісня, а ритуальне чародійство-декламація, пов'язане зі словесною магією примноження родини і худоби.

За формою і за змістом дуже близькі український обряд засівання і молдавський *семэнакул* (посів), що побутує у сільській місцевості понині. Рано вранці на Новий рік до родичів і сусідів приходять діти. Наслідуючи сівачів, вони розкидають жменями по кімнаті зерна пшениці, жита, кукурудзи тощо і виголошують при цьому традиційні поздоровлення. Тексти, які супроводжують символічну сівбу, в українців і молдаван дуже подібні. Головне в них – побажання щастя й врожаю в новому році. Характерно, що в українських варіантах домінує землеробська тематика, у молдаван же поряд з нею широко представлені також мотиви тваринництва і скотарства. В наш час у районах прикордоння побутують тексти з яскраво вираженими елементами етномовної контамінації, спільні для обох народів.

Українцям, як і східним слов'янам в цілому, не властивий новорічний звичай *соркови*, відомий молдаванам, румунам, грекам, болгарам та іншим народам Балканського півострова. Походження цього звичаю дослідники пов'язують з древніми фракійцями⁶. Молдавська *соркова* – зелена гілка фруктового дерева (вишні, яблуни та ін.) перевита червоною ниткою, а іноді прикрашена кольоровими стрічками. Гілки зрізують і ставлять у воду, щоб вони розквітали до нового року, коли з ними по хатах ходять діти. Б'ючи легенько сорковою по плечу господаря дому і всіх членів його сім'ї, діти виголошують побажання здоров'я і добробуту у майбутньому році. Ці поздоровлення у молдаван звичайно римовані й містять 40 рядків (звідси і назва). Наприклад:

Соркова
Весела
Песте варэ
Примэварэ
Сэ 'нфлориць,
Сэ 'мбэтрыниць
Ка ун мэр,
Ка ун пэр.⁷

Соркова
Весела
Щоб
Літом і весною
Ви квітли,
А старіли
Як яблуна
Або груша.

Під впливом сусіднього молдавського і болгарського населення у південній підзоні українці де-не-де запозичили обряд соркови. Наприклад, у етнічно змішаному с. Кам'янське (Арцизький р-н Одеської обл.) українські діти, здійснюючи обряд новорічного засівання зернами пшениці та ячменю, тримають в одній руці гілки фруктових дерев з прикріпленими до них паперовими квітами. Тексти поздоровлення при цьому традиційні для українського обряду.

У плані українсько-молдавський етнокультурних взаємозв'язків значний інтерес становить «Маланка» або «Меланка» – один з

варіантів (типів) традиційних новорічних обходів з рядженими (назва походить від св. Меланії, день якої за церковним календарем припадав на 31 грудня, що відповідає 13 січня за новим стилем). Цей звичай в Україні найбільш інтенсивно побутував у придністровських землях Галичини, Поділля та Буковини, відомих своєю давньою аграрною культурою. Даний регіон в цілому збігається з ареалом новорічних пісень про Маланку-Наддністрянку, який визначив відомий фольклорист К.В. Квітка⁸.

Генеza «Маланки», як і широко відомого в Україні рядження з козою, бере початки у давніх аграрно-магічних звичаях. Але вже у XIX ст. вони вже виразно перетворилися на святкову забаву, де домінуючу роль відігравали шлюбні мотиви (учасники обходів відвідували у першу чергу двори, де були дівчата на виданні). Поступово і ці мотиви змінювалися чисто розважальними, ігровими.

Починаючи з 1920-х рр., а на західноукраїнських землях – з 1950-х рр., у зв'язку з прискореним руйнуванням календарних свят, новорічний ритуал «Маланка» значно звужив ареал свого побутування. Сьогодні він зберігається лише в ряді південно-західних областей України. Популярна «Маланка» і в північних районах Молдови. На підставі порівняльного вивчення українських і молдавських варіантів її Г.К. Бостан прийшов до висновку, що символічно-драматична основа молдавської «Меланки» запозичена в українців⁹. Дещо пізніше вчений спробував переглянути свою позицію. Так, у монографії 1985 р., присвяченій аналізу матеріалів усної творчості з лімітрофної Карпато-Дністровської області, читаємо, що мова повинна йти не про «просте механічне запозичення молдаванами української «Маланки», а передовсім про злиття, про інтеграцію однотипних, рівнофункціональних, майже однотипних уявлень»¹⁰.

Дискусійні проблеми походження календарних мелодій на українсько-молдавському прикордонні розглядаються і в теоретичній монографії молдавського музикознавця Я.П. Мироненка. Ареально-типологічний метод дозволив йому виділити кілька основних типів пісень про Меланку, а також кваліфікувати їх як самостійний жанр зимової обрядової поезії в обох національних традиціях. Виходячи з того, що музична мова і музичні форми досить стійкі щодо еволюційних змін, а самі календарні наспіви мають неміграційну природу, автор зробив вдалу спробу пов'язати їх генезис з етнічною історією населення Карпато-Дністровського регіону. Аргументовано звучить одна з центральних тез Я.П. Мироненка про те, що пісні про Меланку – Меланкуце в українців і молдаван сформувалися на базі давньослов'янської культури¹¹.

Українська «Маланка» зберігає значно більше рис архаїчного ритуального дійства, у молдаван же вона виступає частіше у формі

народної драми. У різнонаціональних варіантах «Маланки» багато спільних персонажів. Найдавніший генетичний пласт представляють зооморфні маски – коза (капра), ведмідь (урс), кінь (калуц) і пов'язані з культом предків антропоморфні маски – діда (мошул) і баби (моша), а також маски різних демонологічних істот, синтезовані під впливом християнства в образі чорта.

Сучасне карнавальне дійство «Маланки», особливо в розгорнутих ситуаціях (Чернівецька, Івано-Франківська області України, північ Молдови), включає в себе багато соціально-побутових і алегоричних персонажів різного плану. Найбільш типові серед них – солдат, коваль, циган, перукар, лікар, мисливець, фотограф, піп, смерть. Кожний персонаж має не лише відповідну маску, костюм і аксесуари (іноді дуже складні), але й старанно виконує свою роль. Всі ці народні сценки носять підкреслено гумористичний характер і супроводжуються веселими жартами і буфонадою.

У стилі й характерні прикрашування новорічних масок в українців та молдаван етноконтактного району простежуються спільні риси та відмінності. При виготовленні карнавальних костюмів у обох народів широко використовуються як підручні матеріали (солома, конопля, овчина, квіти, городні культури тощо), так і покупні (папір, картон, срібна фольга, буси, торочки, матеріал та інше). Образи української «Маланки» характеризуються прагненням до життєвої правдивості, до точного відтворення етнографічних та побутових деталей. Виконаний у такій манері карнавальний костюм («Маланка», «дід» та інші) може служити справжнім музейним експонатом. Молдавські новорічні маски більш умовні й декоративні. Тут важлива не автентичність того або іншого атрибута, а його яскравість і загальна кольорова гама. Наприклад, маска «кози» (капри) у молдаван (с. Баласенешти Бричанського р-ну) прикрашається різнокольоровими паперовими стрічками, бусами з качанів кукурудзи, штучними квітами, тоді як в українців у більшості випадків традиційний одяг кози складає вивернутий кожух.

Під загальною назвою «Маланка» у різнонаціональному середовищі етноконтактної зони відомі різні варіанти новорічних побажань, театралізовані ігри, рядження й драматичні інсценівки. Багато з них сьогодні втратили колишню жанрову цілісність і функціонують як складні контаміновані явища. Так, у обході з «Маланкою» потрапили персонажі різдвяної драми «Цар Ірод», а також драми «Цар Максиміліан» – Адольф, Арап та ін. (українське с. Григорівка Каушанського р-ну, молдавське с. Калікауци Бричанського р-ну Молдови та інші). У молдавській традиції народних вистав «Маланка» відома як героїчний персонаж (українська дівчина, що загинула в боротьбі з татарами)¹². До східнороманської гайдуцької драми новорічного ци-

клу, що побутує до наших днів, увійшли легендарні герої українського народу Олекса Довбуш і Устим Кармалюк (у молдавській редакції – Корнелю)¹³. Характерно, що ці персонажі діють пліч-о-пліч зі своїми молдавськими побратимами, тим самим яскраво демонструючи симпатії й солідарність трудящих обох народів у спільній боротьбі за соціальне та національне визволення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Детальніше про гру калита і ворожіння з балабушками див.: *Курочкін О.В.* Новорічні свята українців. Традиції і сучасність. К., 1978. С. 37-40.
2. *Головацький Я.Ф.* Народные песни Галицкой и Угорской Руси. М., 1878. Ч. III. С. 144.
3. *Попович Ю.В.* Молдавские новогодние праздники. Кишинев, 1974. С. 27-53.
4. *Бостан Г.К.* Типологическое соотношение и взаимосвязи молдавского, русского и украинского фольклора. Кишинев, 1985. С. 38.
5. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія / Упоряд., передмова і прим. О.І.Дея. К., 1965. С. 598-599.
6. *Попович Ю.В.* Вказ. праця. С. 63.
7. Молдаване. Очерки истории, этнографии, искусствоведения. Кишинев, 1977. С. 290.
8. *Квитка К.* Песни украинских зимних обрядовых праздников // Избранные труды в двух томах. Т. II. М., 1971. С. 137-138.
9. *Бостан Г.К.* Украинско-молдавские фольклорные связи на Буковине (обрядовая поэзия). Автореферат диссертации на соискание уч. ст. кандидата филологических наук. К., 1971.
10. *Бостан Г.К.* Типологическое соотношение и взаимосвязи молдавского, русского и украинского фольклора. Кишинев, 1985. С. 43.
11. *Мироненко Я.П.* Молдавско-украинские связи в музыкальном фольклоре: история и современность. Кишинев, 1988. С. 96.
12. *Мироненко Я.П.* Музыкальный фольклор сел Молдавии. Автореферат диссертации на соискание уч. ст. кандидата искусствоведения. К., 1981. С. 12.
13. *Спатару Г.И.* Историческая молдавская народная драма. Кишинев, 1980. С. 76.